

УДК [780.8:780.616.432]:37:78.03(477)(092)
DOI <https://doi.org/10.32782/ART/2024-2-7>

ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ ФОРТЕПІАННОЇ СПАДЩИНИ ВІКТОРА КОСЕНКА

Тарчинська Юлія Георгіївна

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри інструментального виконавства
факультету музичного мистецтва
Рівненського державного гуманітарного університету
ORCID ID: 0000-0003-2029-4037
Researcher ID: KWT-7032-2024
e-mail: jutarchinska@gmail.com

Ващук Каріна Олександрівна

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 014 Середня освіта (Мистецтво. Музичне мистецтво)
факультету музичного мистецтва
Рівненського державного гуманітарного університету
e-mail: karinavashchuk@gmail.com

Стаття присвячена висвітленню педагогічного аспекту фортеп'яної спадщини Віктора Степановича Косенка. Характеристика творчості митця у цьому жанрі здійснена з огляду на її стилеві особливості; специфіку втілення народних джерел; індивідуальне трактування звукових можливостей інструменту. Окреслено педагогічні ресурси фортеп'яних опусів композитора у проекції на здобувачів освіти у класі музичного інструменту та школярів, які долучаються до мистецтва на уроках у загальноосвітніх закладах.

З'ясовано, що ґрунтовний підхід до визначення стилєвого контексту фортеп'яних творів В. Косенка сприятиме особистісному художньому зростанню здобувачів мистецької освіти в аспекті формування їх здатності до фахового творчого інтерпретування спадщини композитора.

Опанування фольклорного складника стилю В. Косенка дозволить орієнтуватися у засобах художньо-образного впливу, що сприяють самоусвідомленню, самовираженню внутрішніх інтелектуальних, морально-естетичних та інших сил і уявлень молодого покоління українців, плеканню їх любові до національного мистецтва з огляду на природній потяг до рідного інтонаційного фонду.

Виконавське опанування фортеп'яних творів класика української музики розвиває та вдосконалює піанізм, що відповідає співній і водночас оркестральній фонічній ідеї у трактуванні інструменту. Опуси композитора із складними у технічному розумінні фактурними завданнями потребують спеціального тренування ігрового апарату. Це додатково стимулює технічну роботу, при якій інструменталіст має дотримуватися принципів, властивих поглядам самого митця щодо дбайливого ставлення до формування й розвитку своїх піаністичних можливостей.

В. Косенко збагатив українську фортеп'яну літературу жанрами концертного етюду, поеми, дитячої музики. Твори його фортеп'яної спадщини мають суттєвий виконавсько- та художньо-педагогічний потенціал для підготовки здобувачів мистецької освіти у класі музичного інструменту.

Ключові слова: Віктор Косенко, фортеп'яна спадщина, педагогічний потенціал, композиторський стиль, художній образ, виконавське інтонування.

THE PEDAGOGICAL ASPECT OF THE PIANO HERITAGE OF VIKTOR KOSENKO

Yuliia Tarchynska

Rivne State University of the Humanities

Karina Vashchuk

Rivne State University of the Humanities

The article is devoted to highlighting the pedagogical aspect of the piano heritage of Kosenko Viktor Stepanovych. The characteristic of the artist's work in this genre is based on its stylistic features; the specifics of the embodiment of folk sources; and the individual interpretation of the instrument's sound capabilities. The article outlines the pedagogical resources of the artist's piano opuses in the projection on students in the class of musical instrument and schoolchildren who are involved in art at lessons in general education institutions.

It has been found that a thorough approach to determining the stylistic context of V. Kosenko's piano works will contribute to the personal artistic growth of art education students in terms of forming their ability to professional creative interpretation of the heritage of the composer.

Mastering the folklore component of V. Kosenko's style will allow to orientate in the means of artistic and imaginative influence that promote self-awareness, self-expression of internal intellectual, moral, aesthetic and other forces and ideas of the younger generation of Ukrainians, cultivating their love for national art, given their natural attraction to the native intonational fund.

The performance mastery of piano works by the classics of Ukrainian music develops and improves pianism that corresponds to the singing and at the same time orchestral phonetic idea in the interpretation of the instrument. The composer's opuses with technically challenging textural tasks require special training of the playing apparatus. This additionally stimulates technical work, in which the instrumentalist must adhere to the principles inherent in the composer's own views on the careful formation and development of his pianistic abilities.

V. Kosenko enriched Ukrainian piano literature with the genres of concert etude, poem, and children's music. The works of his piano heritage have a significant performance, artistic and pedagogical potential for the training of students of art education in the class of musical instrument.

Key words: Viktor Kosenko, piano heritage, pedagogical potential, composer's style, artistic image, performing intonation.

*Того, хто все віддав Вітчизні,
Не може смерть перемогти.
В. М. Сосюра.*

Постановка проблеми. Корифей української фортепіанної школи Віктор Степанович Косенко (1896–1938) здійснив вагомий внесок у розвиток багатьох жанрів національної академічної музики. У його творчому доробку – симфонічні полотна, інструментальні концерти, п'єси для інструментальних ансамблів, фортепіанні опуси, романси, обробки народних пісень. В історію вітчизняної музичної культури В. Косенко увійшов як талановитий композитор і педагог, блискучий піаніст, майстер ліричних камерних творів.

Особливими здобутками вирізняється творча спадщина митця у сфері фортепіанної музики. Його фортепіанний доробок складають прелюди, мазурки, ноктюрни, поеми, поеми-легенди, фортепіанний концерт, сонати, етюди, вальси, цикли п'єс для дітей тощо. В усіх цих жанрах композитор створив унікальні зразки національної української музики.

Глибокий ніжний ліричний талант В. Косенка розквітав у буремні часи зміни суспільного ладу,

в жорстких умовах складної, а іноді й трагічної доби тоталітаризму. Його походження, освіта, виконавська діяльність, вплив соціуму були віддзеркаленням типових колізій життєвого поступу творчих особистостей в українській культурі першої половини ХХ століття. У дусі того часу не завжди об'єктивно оцінювалася оригінальність авторського стилю композитора. Офіційна критика вказувала на вторинність творів В. Косенка, наслідування ним музичної мови інших композиторів, характеризувала стиль митця з погляду естетики соцреалізму. Водночас сьогодні музикознавча думка переосмислює різні аспекти його життєтворчості. У контексті актуалізації наукових досліджень національної культурної спадщини, позбавлених нашарувань минулого, фортепіанну творчість В. Косенка розглядають з огляду на загальний інтонаційний фонд доби Сецесії, що споріднює багатьох композиторів початку і першої половини ХХ століття. У такому панорамному баченні тієї епохи творча спадщина композитора для роляю заслужено посідає чільне місце серед надбань світової фортепіанної літератури і становить науковий та практичний інтерес для дослідників.

Аналіз досліджень. Життєвий і творчий шлях В. Косенка висвітлено у нарисах, написаних діячами української культури, учнями композитора та рідними, які впродовж тривалого часу були свідками його яскравого служіння мистецтву. У біографічних розвідках і музикознавчих працях (М. Гордійчук, В. Довженко, О. Олійник, Р. Стецюк, Б. Фільц та ін.) окреслено важливі події його життя, здійснено фаховий аналіз змісту та стилю музики митця. Питання різноаспектного розгляду його композиторського стилю набувають дедалі більшої актуальності (В. Антонюк, І. Беренбейн, О. Волосатих, Ю. Глущенко, Д. Постайчук, Н. Ревакович, Н. Регеша, В. Сумарокова, О. Хіль та ін.). Особистість В. Косенка характеризується і з огляду на цілісну концепцію творчої індивідуальності митця у координатах української музичної культури (В. Даценко). Детальний аналіз використання музичного спадку композитора у сучасній педагогічно-виховній діяльності містять програми інтегрованого курсу «Мистецтво» (Е. Белкіна, Р. Марченко, Л. Масол, О. Оніщенко, Н. Очерятіна, В. Рагозіна, О. Ростовський, Л. Хлебнікова та ін.).

Високопрофесійні зразки музики В. Косенка для дітей, мистецькі здобутки у царині його фортепіанної творчості в цілому з усім розмаїттям їх художніх образів становлять серйозний педагогічний інтерес з погляду оптимізації освітнього процесу у класі музичного інструменту (фортепіано).

Тому метою дослідження став аналіз композиторської спадщини В. Косенка в аспекті розгляду педагогічного потенціалу його фортепіанних опусів.

Виклад основного матеріалу. У когорті композиторів доби Сесесії – С. Борткевича, В. Барвінського, Л. Ревуцького, Н. Нижанківського та ін. – В. Косенко представляє ліричне відгалуження цього стилю (Кашкадамова, 2017, с. 168). Його творчість репрезентує різні мистецькі моделі тієї епохи, а також їх поєднання. У полістилістичному контексті мовного середовища європейської та вітчизняної музики початку ХХ століття композитор водночас обстоював власну ідентичність. Він не сприймав швидкоплинної моди у мистецтві, також – адміністративного керування ним. «Відчуваю свою музику як продукт душевних переживань, а не зовнішньої мішури» (Волосатих, 2016, с. 79). Художньо-образний зміст, до втілення якого прагнув В. Косенко, власне і визначав особливості його композиторського почерку. Глибинне відтворення національного характеру, схильність до посиленої психологічності, яскравого суб'єктивного забарвлення музичних образів, експресивне напруження споріднює його стиль із художніми засадами пізнього романтизму. Вишуканість музичної мови і фактури, подекуди ефемерність та примхливість лірич-

них образів, сповідально-ностальгійний характер, своєрідні драматургічні, змістові ідеї опусів композитора, оновлення ним жанрової палітри української фортепіанної музики сучасне музикознавство розглядає як індивідуальне втілення митцем модерністських тенденцій у контексті моделей неоромантизму, символізму, неокласицизму, необароко тощо. Оригінальну оцінку специфіки музичного мислення В. Косенка містить дослідження В. Даценко. Науковиця узагальнює два стильових вектори митця в еволюції його творчого висловлювання: символістськи орієнтований постромантизм та романтизований неокласицизм. При цьому вона наголошує на вагомості тяжіння до романтичного висловлювання, підсиленого символістською багатозначністю та невизначеністю, як вияву інтровертності мислення, що стає відмітною рисою В. Косенка впродовж усього його творчого шляху (Даценко, 2021, с. 141). З огляду на вище викладене перед виконавцями постає цікаве завдання виявлення у кожному конкретному творі наявності тих чи інших зазначених стильових прикмет його фортепіанної спадщини.

В. Косенко збагатив українську фортепіанну музику новими формами і жанрами, передусім – концертного етюдів та поеми. В етюдів він уперше для себе використав стилістичні прийоми, обумовлені українськими народними джерелами: інтонаційні звороти, ритмічна організація, вільне трактування метру, ладове забарвлення, варіантність розвитку мелодії, елементи підголоскової поліфонії тощо. На початку 1920-х років композитор створив перший цикл етюдів (початкова назва – «Одинадцять романтичних етюдів»). Вони були замислені як присвята нареченим, а згодом дружині – Ангеліні Володимирівні Канеп-Косенко. Лише десятий *cis moll*-й етюд написаний у пам'ять талановитого юнака-музиканта, померлого від туберкульозу. До звичних для творчості композитора психологічних образів у циклі додаються екстатично-піднесені настрої, споглядання краси природи, до пісенних інтонацій – риси маршовості. Яскрава образність етюдів цього циклу, емоційне насичення тематизму, використання принципу сонатності наблизили їх до поем, зробили концертними творами.

Різномісний зв'язок із фольклором особливо увиразнилися у циклі «Одинадцять етюдів у формі старовинних танців» (1928, 1929 роки). У звертанні до народних витоків В. Косенко уникає прямого цитування, він суттєво переосмислює фольклорні джерела. Яскраве національне забарвлення циклу досягається низкою засобів, що стали одним із елементів його композиторського стилю: введення в унікального змісту мелодики п'єс характерних інтонацій і пісенних зворотів (хід із сексти у ввідний тон із розв'язанням його в тоніку,

оспівування основного тону тонічного тризвуку тощо); варіантний метод розгортання мелодії; застосування елементів фригійського, дорійського та тяжіння до паралельних ладів; елементи підголоскової техніки; дуетне ведення голосів; типові для народного інструменталізму подвійні тоніко-домінантові органні пункти (Верещагіна, Холодкова, 2008, с. 114–117).

Фактура етюдів В. Косенка дає змістовне уявлення про розуміння композитором природи і можливостей фортепіано. Він розвиває повнозвучне трактування інструменту, упрощуючи у тканину своїх творів елементи органного, скрипкового, вокального та оркестрового письма. Водночас усі піаністичні завдання у В. Косенка обумовлені тим характерним музичним змістом, в якому навіть триумфальна емоційність або глибока пристрасність подібно до звукових ідей у Ф. Шопена і Ф. Ліста ніколи не виходять за межі аристократизму. Етюди спрямовані, зокрема, і на засвоєння великої кількості різноманітних виконавських прийомів та засобів: розвиток різних видів так званої рухової техніки, координацію піаністичних дій, опанування співної кантилени, майстерне володіння різними градаціями гучності тощо.

Ґрунтовному вивченню можливостей фортепіано сприяла власна виконавська діяльність В. Косенка, що тривала впродовж усього творчого шляху митця. Він натхненно працював і на педагогічній ниві, віддаючи багато сил вихованню молодого покоління музикантів. В. Косенко ще в роки навчання у консерваторії складає «Вправи для фортепіано», рукописний примірник яких зберігається в архіві Меморіального кабінету-музею композитора у м. Києві. Зміст цих вправ розкриває його погляди на значення інструктивного матеріалу для розвитку техніки гри та особисте бачення шляхів формування піаністичної майстерності.

В. Косенко вважав щоденне «розігрування рук» необхідним для кожного інструменталіста. Навіть за відсутності будь-яких технічних недоліків мають підтримуватися напрацьовані фізичні якості ігрового апарату. На думку композитора-піаніста саме на матеріалі індивідуально підібраних нотних конфігурацій необхідно систематично вправлятися для «розминки пальців». Власний арсенал вправ митця за увагою М. Ільницької (Ільницька, 2016) свідчив про його взірцеву самодисципліну. Творча праця В. Косенка за інструментом починалася із технічного тренування. Він надавав перевагу п'ятипальцевим вправам, що призначалися для розвитку автономної роботи наймоторнішої частини руки та рівності звуковидобування (тобто для вдосконалення піаністичної артикуляції). Такі послідовності В. Косенко застосовував у ритмічних варіантах, двома руками одночасно. Серйозного значення він також нада-

вав тренуванню четвертого і п'ятого пальців, застосовуючи вправи із двома затриманими звуками, поєднаними з грою коротких тривалостей. Такі вправи виконувалися по черговою правою і лівою руками, оскільки вимагали великої слухової та волюв'язної зосередженості. Найкращою підготовкою до інтерпретування поліфонічної музики вважається гра подвійних нот. Композитор застосовував відповідні вправи у виконанні двома руками одночасно. У своїй технічній роботі він звертався і до гри нотних послідовностей для розвитку пластичності рухів пальців і кисті при вивільненні руки від будь-якої скутості.

В. Косенко дбайливо ставився до використання виконавського апарату і дотримувався принципу поступовості у подоланні піаністичних труднощів. Композитор вважав гарну технічну підготовку важливою умовою тонкого передання за інструментом усіх глибинних намірів виконавця-інтерпретатора. Про техніку самого митця згадували як про бездоганну: «Гра його не була схожа на гру інших піаністів, – писала музикознавиця Л. Хінчин. – М'який, глибокий звук і водночас – сила, міць, блискуча техніка, яка, проте, ніколи не була самоціллю для виконавця. Тонке розуміння стилю виконуваного твору, бездоганне володіння інструментом робило гру Віктора Степановича грою проникливого художника-творця» (Ільницька, 2016, с. 217).

Тож, природно, у поглядах на виконавську майстерність В. Косенко першочергового значення надавав художнім завданням. Домінуючими смисловими акцентами у його фортепіанній творчості, зокрема у поемах, стали поглиблена психологізація образів, передання складних інтимних переживань, поєднання драматичності з елегантністю вислову. Емоційно-інтелектуальне відтворення образного змісту фортепіанної музики митця ставить характерні інтерпретаційні завдання. Головна композиційна ідея музики В. Косенка полягає в індивідуальному талановитому сплаві українського мелодичного мислення та інструменталізму академічного мистецтва. Мелодизація фортепіанного письма митця визначає основне завдання інтерпретатора: майстерне інтонування провідних ліній. Суть цього інтонування полягає у виконавському підкресленні постійного поєднання емоційного піднесення з його наступною «елегантною деконцентрацією» (Постайчук, 2024, с. 35). Превалювання в багатьох опусах композитора суб'єктивної лірики обумовлює часте використання мелодичного руху-спадання, що переважає над висхідним і може бути відносно самостійним.

У текстах своїх фортепіанних творів В. Косенко залишив досить визначені ремарки щодо характеру їх образного змісту. Точне слідування авторським вказівкам дозволить достовірно передавати

художню суть музики митця. Водночас важливим орієнтиром у її переконливій інтерпретації можуть слугувати існуючі записи цих перлин української фортепіанної літератури передусім в авторському виконанні, а також у грі інших знаних піаністів. Засадничою рисою виконавського почерку самого Майстра є змістовність музичного висловлювання, експресивна й водночас стримано-вишукана інтерпретація, щира й невимушена гра завдяки його безперешкодній техніці. Доречним у потрактуванні творів В. Косенка буде підпорядкування таких виконавських засобів як динамічне нюансування, агогіка і загальний темп емоційному змісту мелодичних ліній. «Проговореність» важливих смислових елементів фактури має поєднуватися із виразною спрямованістю у розгортанні музичного матеріалу.

На розвиток емоційної сфери особистості, її емпатійності, інтелектуальних та творчих здібностей, виконавських умінь спрямована і дитяча музика композитора. Його збірку «24 дитячі п'єси для фортепіано», присвячену дітям і створену для виконання дітьми, прирівнюють до найкращих світових зразків цього жанру. Весь світ дитини – її радість та смуток, допитливість до оточуючого середовища – постає зі сторінок цього альбому. Перша ж п'єса збірки є чудовим прикладом музичного звукопису. Яскравий, віртуозний програмний твір «Петрушка» змальовує атмосферу народного гуляння. Засобами музичної виразності В. Косенко втілює у збірці ліричну пісенність («Пастораль», «На узліссі»), епічні («Українська народна пісня») та казкові мотиви («Казка»), танцювальність («Танкова»), інтонації веснянок («За метеликом», «Ранком у садочку», «Дощик»). Часто використовує прийоми народної поліфонії: пісенне двоголосся, що змінюється хоровим багатоголоссям. Зрозумілими й близькими дітям стали і образи радості («Купили ведмедика», «Гумореска»), дитячих рухливих ігор («Скакалочка», «Балетна сценка»). Одним із найпоетичніших та найчастіше виконуваних творів з альбому є «Вальс», у якому композитор продовжив шопенівську традицію поетизації жанру, що сприймався вже не стільки як танець, а як промовляння душі (Тарчинська, 2024, с. 116).

В. Косенко уклав збірку з конкретною дидактичною метою: навчити дітей грати у різних тональностях. Водночас альбом, як і решта його фортепіанних творів, має суттєвий художньо-педагогічний потенціал. Виховні і розвивальні ресурси музики композитора є значними для шко-

лярів, які долучаються до мистецтва на уроках у закладах загальної середньої освіти (Гаврилова, 2012). Серед творів митця можна знайти багатий матеріал для знайомства із музичними жанрами, специфічними засобами музичної виразності, інструментальними зразками співності та мелодійності, або ж картинності й характеристичності, широким колом образного змісту, що розвиває смак, творчу фантазію, музикальність.

Висновки. Опанування фортепіанних творів В. Косенка має базуватися на ґрунтовному підході до визначення їх стилізового контексту. Це дасть можливість виконавцю передусім художньо переконливо відтворити музику видатного композитора. З іншого боку розуміння особливостей загальної стилізованої панорами музики початку ХХ століття дозволить обґрунтовано обирати свою інтерпретаторську концепцію, надаючи перевагу тим чи іншим інтонаційним ознакам доби Сецесії.

Опанування фольклорного складника стилю В. Косенка дозволить орієнтуватися у засобах художньо-образного впливу, що сприяють самоусвідомленню, самовираженню внутрішніх інтелектуальних, морально-естетичних та інших сил і уявлень молодого покоління українців, плеканню їх любові до національного мистецтва з огляду на природний потяг до рідного інтонаційного фонду.

Виконавське опанування фортепіанних творів класика української музики розвиває та вдосконалює піанізм, що відповідає співній і водночас оркестральній фонічній ідеї у трактуванні інструменту. Опуси композитора із складними у технічному розумінні фактурними завданнями потребують спеціального тренування ігрового апарату. Це додатково стимулює технічну роботу, при якій інструменталіст має дотримуватися принципів, властивих поглядам самого митця щодо дбайливого ставлення до формування й розвитку своїх піаністичних можливостей.

В. Косенко збагатив українську фортепіанну літературу жанрами концертного етюд, поеми, дитячої музики. Твори його фортепіанної спадщини мають суттєвий виконавсько- та художньо-педагогічний потенціал для підготовки здобувачів мистецької освіти у класі музичного інструменту.

Перспектива подальших досліджень полягає у науковому вивченні творчості інших видатних представників вітчизняного фортепіанного мистецтва у контексті окресленого в статті питання (педагогічний аспект).

Література:

- Кашкадамова Н. Б. (2017). Фортеп'янно-виконавське мистецтво України. Історичні нариси. Львів : КІНПАТРИ ЛТД. 616.
- Волосатих О. Ю. (2016). «Чарівна дама» Віктора Косенка. Науковий вісник національної музичної академії України імені П. І. Чайковського, 115, 69–84.

- Даценко В. П. (2021). Особистісні детермінанти творчої індивідуальності Віктора Косенка : дис. ... канд. мистецтвознавства : 26.00.01. Київ. 199.
- Верещагіна О. Є., Холодкова Л. П. (2008). Історія української музики ХХ століття. Навчальний посібник. Київ : Освіта України. 268.
- Ільницька М. В. (2016). Вправи для фортепіано Віктора Косенка. Науковий вісник національної музичної академії України імені П. І. Чайковського, 115, 215–219.
- Постаїчук Д. А. (2024). Жанр фортепіанної поеми в творчості Віктора Косенка у контексті стилізованих напрямків перших десятиліть ХХ століття : магістерська робота : 025. Львів. 97.
- Тарчинська Ю. (2024). Колоквіум з дисципліни «Основний музичний інструмент (фортепіано)». Рівне : О. Зень. 120.
- Гаврилова Л. (2012). Твори Віктора Косенка для дітей на уроках музики. Мистецтво та освіта, 3(65), 46–50.

References:

- Kashkadamova, N. B. (2017). Fortepianno-vykonavske mystetstvo Ukrainy. Istorychni narysy [Piano and Performing Arts of Ukraine. Historical essays]. Lviv : KINPATRI LTD. 616 [in Ukrainian].
- Volosatych, O. Yu. (2016). «Charivna dama» Viktora Kosenka [«Charming Lady» by Viktor Kosenko]. *Naukovyi visnyk natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni P. I. Chaikovskoho*. Kyiv. 69–84 [in Ukrainian].
- Datsenko, V. P. (2021). Osobystisni determinanty tvorchoi individualnosti Viktora Kosenka [Personal determinants of Viktor Kosenko's creative personality] : Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv. 199 [in Ukrainian].
- Vereshchahina, O. Ye., Kholodkova, L. P. (2008). Istoriia ukrainskoi muzyky XX stolittia [History of Ukrainian music of the twentieth century]. Kyiv : Osvita Ukrainy. 268 [in Ukrainian].
- Ilnytska, M. V. (2016). Vpravy dlia fortepiano Viktora Kosenka [Exercises for piano by Viktor Kosenko]. *Naukovyi visnyk natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni P. I. Chaikovskoho*. Kyiv. 215–219 [in Ukrainian].
- Postaichuk, D. A. (2024). Zhanr fortepiannoi poemy v tvorchosti Viktora Kosenka u konteksti stylovykh napriamkiv pershykh desiatylyt XX stolittia [The genre of piano poem in the works of Viktor Kosenko in the context of stylistic trends of the first decades of the twentieth century] : Master's thesis. Lviv. 97 [in Ukrainian].
- Tarchynska, Yu. (2024). Kolokvium z dystsypliny «Osnovnyi muzychnyi instrument (fortepiano)» [Colloquium on the discipline «The Main Musical Instrument (Piano)»]. Rivne : O. Zen. 120 [in Ukrainian].
- Havrylova, L. (2012). Tvory Viktora Kosenka dlia ditei na urokakh muzyky [Works by Viktor Kosenko for children at music lessons]. *Mystetstvo ta osvita*. Kyiv. 46–50 [in Ukrainian].